

ВІДНОВЛЕННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ: МЕЖІ СУДДІВСЬКОЇ ДИСКРЕЦІЇ

Гуйван П. Д.

Ця стаття присвячена дослідженню проблематики судового відновлення позовної давності. З'ясовано, що така дія може вчинятися юрисдикційним органом, лише за наявності поважних причин пропуску давнісного строку кредитором. Вивчено чинники, які суд може кваліфікувати як поважні обставини. Виявлено межі застосування суддівської дискреції в цьому процесі. Вказано на обов'язок судового органу враховувати поважні підстави для відновлення давності і у такий спосіб сприяти захисту порушеного матеріального права.

Ключові слова: дискреційні повноваження, відновлення позовної давності.

Ета стаття посвячена исследованию проблематики судебного восстановления исковой давности. Выяснено, что такое действие может совершаться юрисдикционным органом, только при наличии уважительных причин пропуска давностного срока кредитором. Изучены факторы, которые суд может квалифицировать как уважительные обстоятельства. Выявлены пределы применения судебской дискреции в данном процессе. Указана обязанность правоприменительного органа учитывать важные основания для восстановления давности и таким образом способствовать защите нарушенного материального права.

Ключевые слова: дискреционные полномочия, восстановление исковой давности.

This article is devoted to the study of the problems of judicial restoration of limitation. The content of the legal concept of "restoring statute of limitations" is defined: it is not a renewal of the term, but a judicial defense of a right that has already lost its compulsory ability. It has been established that, in the implementation of protective legal protective measures in court, an important safeguard for achieving justice is compliance with the carrier of the right that is violated, the periods of harassment – limitation of action, and the responsibility of the jurisdictional body is to properly assess this fact and establish the circumstances associated with this temporal by category.

It was found that such an action can be performed by a jurisdictional body only if there are valid reasons for the lender to skip the period of limitation. Thus, the restoration of limitation does not occur automatically, but only after the court has made an appropriate decision on the assessment of the respectfulness of actions not taken to exercise the substantive right to a claim during a specific limitation period. The factors that the court may qualify as important circumstances are studied. The limits of the use of judicial discretion in this process are revealed. Analyzed the issue of establishing the legal boundaries of determining the validity of reasons for the omission and their influence on the lapse of time. This, in particular, was done on the plane of review of court decisions and the possibility of reassessing the established facts of the importance or inadequacy of the omission of the limitation of actions. Also studied the question of the possibility of cancellation of the court decision on the grounds of improper restoration of the limitation of actions and, as a result, the illegal protection of civil law, which has already lost its compulsory ability.

The obligation of the law enforcement authority is indicated to take into account important grounds for restoring prescription and thus contribute to the protection of the violated substantive law. After all, the rule of law indicates that in the case of a valid limitation of limitations, the violated right shall be protected. The phrase "subject to protection" does not leave room for a double interpretation of the content of this provision: the law enforcement body must restore the possibility of protection of the right. So the theory that the restoration of the right to defense relates to the rights of the court in assessing the importance of the circumstances that led to the omission of the limitation period is erroneous.

Key words: discretionary powers, restoration of limitation.

Постановка проблеми та її актуальність. Ефективне юридичне опосередкування діяльності учасників приватноправових відносин у часі є досить важливим елементом забезпечення реалізації та захисту суб'єктивних прав особи. У процесі здійснення охоронно-правових захисних заходів у судовому порядку важливим запобіжником для досягнення справедливості є дотримання носієм права, яке порушене, строків пред'явлення домагання – позовної давності, а обов'язком юрисдикційного органу – належна оцінка цього факту та встановлення обставин, які пов'язані з цією темпоральною категорією. З правила ч. 5 ст. 267 Цивільного кодексу України слідує, що суд має з'ясувати причини пропуску давнісного строку за всіма вимогами управленої особи та, у разі визнання причин його поважними, здійснити повноваження щодо захисту цивільного права. Таким чином, відновлення давності відбувається не автоматично, а лише після прийняття судом відповідного рішення щодо оцінки поважності не вчинення дій із реалізації матеріального права на позов саме упродовж перебігу конкретного давнісного строку. Якщо певна юридично значима обставина негативно вплинула на можливість кредитора звернутися до суду, то цілком справедливо, що відбудеться відновлення позовної давності.

Разом із тим мусимо конкретизувати сам зміст поняття «відновлення позовної давності», аби уникнути неправильного його використання та запобігти методологічним помилкам. У сучасній цивілістичній доктрині доводиться зустрічати думки, що з відновленням позовної давності одночасно відновлюється саме регулятивне цивільне право, яке було порушене [1, с. 142]. Насправді це не так. Існування регулятивного матеріального права, як і охоронного, не залежить від спливу позовної давності. Відновлюється не якесь припинене раніше право, а можливість захисту регулятивного права через примусову реалізацію охоронного. Отже, відновлення позовної давності означає те, що порушене право буде мати судовий захист навіть поза часовими межами існування охоронного права на позов. Щоб відновити позовну давність, правозастосовному органу варто спершу переконатися, що давнісний строк минув.

Для цього треба визначитися, по-перше, яка тривалість давності за відповідними вимогами, по-друге, коли починається її перебіг, і, по-третє, коли цей перебіг скінчився з урахуванням можливого його переривання чи зупинення. Невиконання цього обов'язку може призвести до нез'ясування окремих обставин справи, через що цивільне право, яке треба було захистити, залишиться без такого захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, котрі приділили увагу вивченню питання про доцільність судового захисту порушеного матеріального права у разі поважного пропуску правоволодільцем установленого законом строку для пред'явлення позову, треба зазначити таких науковців, як І. Є. Енгельман, В. П. Грибанов, М. А. Гурвич, І. Б. Новицький, В. В. Луць, Є. О. Харитонов, Є. О. Крашенинникова, К. І. Скловський, Д. В. Лоренц, Т. М. Вахонєва, В. А. Рахмілович, О. В. Шовкова та інші. Разом із тим вказані дослідження відбувалися в межах загального цивілістичного аналізу обґрунтованості та поважності застосування самого відновлюваного механізму. Тож, поки що не можна говорити про створення комплексної системи бачення цієї проблематики та напрацювання конкретних шляхів її вирішення. Нині не набув юридичного висвітлення досить значний блок аспектів, пов'язаних із необхідністю правової детермінації меж суддівського розсуду під час оцінки явищ, що сприяли пропуску давнісного строку.

Метою статті є детальне дослідження юридичної сутності і змісту як самого явища відновлення позовної давності, так і чинників, які його зумовлюють.

Виклад основного матеріалу. За правовою ідеєю, втіленою у конкретні приписи законодавства, що є предметом цього дослідження, у разі відновлення давності, пропущеної за поважності причин, захищається право, яке вже втратило примусову здатність. На перший погляд, це не логічно. Давайте детальніше проаналізуємо зазначену ситуацію. Що таке позовна давність? Це, як всім відомо, строк існування охоронного повноваження особи щодо захисту свого права шляхом звернення до суду. Як і будь-який матеріально-правовий строк, він встановлює темпоральні межі існування певного повноваження, в цьому разі – позовного домагання. У разі звернення правоволодільця до суду протягом вказаного строку (тобто при належній реалізації домагання) виникає інше суб'єктивне право – отримати судовий захист свого порушеного права. Тож чи може існувати право на отримання судового захисту шляхом примусової реалізації охоронної вимоги після нереалізації носієм позовного домагання протягом встановленого для цього строку? Попри, здавалося б, риторичність питання, не будемо поспішати з висновками. Цивільне законодавство досить послідовно веде мову про можливість реалізації матеріального охоронного права у примусовому порядку за допомогою державних юрисдикційних органів.

Як же пояснити цю неевклідову конфігурацію, коли судовий захист відбувається після втрати особою права на позов? Для того щоб зрозуміти сутність цього явища, необхідно чітко усвідомити різницю між досить однотипними, але не тотожними категоріями: «матеріальне право на позов» і «охоронне право». Внаслідок порушення регулятивного матеріального права виникає нове правовідношення охоронного змісту. У креди-

тора за цим відношенням з'являються повноваження вимагати усунення негативних наслідків, викликаних порушенням: виконання попереднього обов'язку в натурі, відшкодувати заподіяні збитки, сплатити неустойку, припинити порушення, відновити попередній стан тощо. Їм кореспондує охоронний обов'язок боржника виконати чи сприйняти вказані вимоги. Важливо, що ці зобов'язальні взаємини відбуваються вже в межах охоронного правовідношення, а не трансформованого регулятивного. І боржник у ньому опиняється не завдяки реалізації ним загальноцивілістичного принципу свободи волі, а з огляду на вказівку закону. Реалізація охоронно-правового зобов'язання, як і будь-якого іншого, може здійснюватися активними діями як кредитора, так і боржника (у більшості випадків). Тривалість цього відношення законом, як правило, не обмежена. Це означає, що виконання боржником свого обов'язку щодо сплати штрафу через десять років буде належним у межах охоронного відношення.

Втім, закон для цього правовідношення, на відміну від регулятивного, надає певні преференції одній зі сторін: він запроваджує участь держави як посередника між кредитором і боржником. Такий посередник, користуючись санкціонованим повноваженням щодо примусу, сприяє кредитору в реалізації його охоронного права. Отже, доходимо очевидного висновку: охоронне право кредитора може бути реалізоване або добровільно (в позасудовому порядку), або примусово (за допомогою суду). На відміну від першої процедури, котра аналогічна виконанню регулятивного зобов'язання, друга досить заформалізована. І це зрозуміло, участь держави завжди має бути чітко регламентована самою державою. Це стандартне правило діє в усі часи і в усіх спільнотах. Тож мусимо зважати, що варіант примусової реалізації можливий лише у разі звернення кредитора до суду з належною (з точки зору наявності процесуальних передумов) позовною заявою. Закон також встановлює максимальну тривалість для такого звернення – позовну давність. Повноваження особи-кредитора за охоронним зобов'язанням звернутися до держави за посередництвом у реалізації свого права шляхом застосування примусу до боржника кваліфікується як право на позов у матеріальному сенсі або позовне домагання і є лише одним з елементів охоронного права особи.

Отже, як бачимо, право, що витікає з охоронного відношення, не припиняється із закінченням позовної давності і навіть із відмовою суду в його захисті у зв'язку з пропуском давнісного строку. Крім того, рішення суду про застосування давності до певних вимог якраз і свідчить про те, що право належить кредиторіві і боржник має відповідний обов'язок, просто можливості примусового здійснення цього права вичерпалися зі спливом строку для звернення до суду. Коментоване законодавче правило про відновлення давності не може означати ніщо інше, як санкціонування примусового здійснення охоронного права особи, котре не припинилося, за межами дії позовного домагання, котре вже припинилося. Аби не руйнувати сталої правової конструкції та досягти необхідного суспільно бажаного ефекту, такий механізм було запроваджено як виняток. Тільки за наявності вельми поважних підстав припустиме поновлення примусової здатності охоронного права. Цей підхід можна втілювати, шкода лише, що зовнішні координати обраної

правової конфігурації досить розмиті. Скажімо, втрачається чіткість формулювань щодо здійснення матеріального права на позов для отримання судового захисту тільки в межах його тривалості (ст. 256 ЦКУ).

Законодавство України надає судовим органам змогу відновити позовну давність, якщо причини її пропуску будуть визнані поважними. При цьому варто повторити, що насправді відновлюється не якийсь строк, а можливість судового захисту порушеного права, незважаючи на неналежну реалізацію позовного домагання – несвоєчасне пред'явлення позову і припинення матеріального права на позов у зв'язку з цим. У цьому і полягає головна відмінність між відновленням давності (повторимо, це умовна назва цього явища) і судовим визнанням давності такою, що не спливла. В літературі вказувалося, що відновлення давнісного строку є правом суду, а не його обов'язком [2, с. 11-12]. Проте норма закону вказує: за таких умов порушене право підлягає захисту. Фраза «підлягає захисту» не залишає можливості для подвійного тлумачення змісту цієї норми: правозастосовний орган має відновити можливість захисту права. Автори коментованої теорії помилково зводять відновлення права на захист до повноваження суду щодо оцінки поважності обставин, що потягли пропуск давнісного строку. Суд може визнати їх такими, а може й не зробити цього. Від результату оцінки дійсно залежить можливість відновлення, проте, якщо обставини є поважними, юрисдикційний орган не вправі залишити порушене суб'єктивне право без захисту. Звідси висновок: суд не тільки може, але й зобов'язаний захистити цивільне право, щодо якого з поважних причин збіг давнісний строк. Позиція, що захист порушеного права у разі поважного пропуску позовної давності є обов'язком юрисдикційного органу, вже мала місце в нашій цивілістичній літературі [3, с. 21].

У такому контексті непересічним є питання, чи може суд відновити давність без заяви позивача. На нашу думку, відповідь на нього має бути позитивною. Як вказує Кодекс, правозастосовний орган не вправі самостійно виносити на розгляд питання про застосування позовної давності, допоки заяву про це не зробить сторона у спорі. Але коли така заява буде зроблена, суд не просто може, а мусить провести судове дослідження питання про давність. За принциповою позицією Європейського суду з прав людини, правосуддя може вважатися ефективним, коли сторони вправі надати суду зауваження, які вони вважають важливими у справі, і вони були відповідно заслухані, тобто розглянуті судом. Інакше кажучи, суд має проводити належний розгляд поданих документів і доказів та наведених сторонами аргументів (рішення у справі «Краска проти Швейцарії») [4, п. 30]. Право бути заслуханим, своєю чергою, породжує право бути почутим правозастосовним органом. А гарантією останнього є вимога вмотивованості рішення у конкретній справі, що передбачає обов'язок приймати рішення на основі дослідження фактів та обставин, які стосуються конкретної ситуації.

Саме тому юрисдикційний орган мусить досліджувати питання про застосування позовної давності не лише з урахуванням аргументів, викладених у заяві про її застосування, а й усіх інших, що мають відношення до суті цього питання. Позивач же з різних причин може не зробити заяви про відновлення давнісного строку. Якщо, незважаючи на це, обставини, що посвідчують

поважність пропуску, будуть доведені під час розгляду матеріалів справи, суд не вправі їх не врахувати. Коли під час розгляду буде встановлено, що позовна давність щодо заявлених вимог повністю або частково пропущена, суд має з'ясувати обставини щодо поважності такого пропуску та за необхідності захистити порушене право. Однак ще до відображення цих фактів у рішенні по справі як обґрунтування причини для відновлення строку давності суд обов'язково має винести це питання у своєму засіданні на розгляд. Адже може статися, що відповідач володіє доказами, що спростовують певні факти. Втім, у будь-якому разі правозастосовний орган для встановлення причин спливу позовної давності, їх поважності та впливу на пропуск давнісного строку не збирає, а лише оцінює надані сторонами та іншими особами відповідні докази. Отже, за наявності наданих сторонами доказів, які посвідчують обставини, що впливали на пропуск позовної давності, суд має оцінити їх поважність, навіть за відсутності клопотання позивача про відновлення давності, адже законодавство не пов'язує необхідність захисту права після збігу позовної давності з наявністю відповідної заяви.

Оскільки закон не встановлює переліку поважних для відновлення давнісного строку обставин, залишаються побоювання, що без нормативного визначення відповідних критеріїв є досить широка можливість для судових помилок чи зловживань у цьому питанні. Якщо не встановлювати законодавчих меж визначення поважності причин пропуску та їх вплив на сплив давності, то, можливо, певним регулятором має стати інститут перегляду судових рішень. Тож, окремого дослідження потребує такий аспект проблематики: чи вправі наступна судова інстанція вирішувати питання про поважність причин пропуску позовної давності, коли це питання не було предметом розгляду суду першої інстанції або суд дійшов із цього приводу неправильних висновків? На це питання можна відповісти ствердно. Якщо в матеріалах справи були докази, що дозволяли оцінити поважність такого пропуску, їхня неоцінка або неналежна оцінка є неправомірною. Оскільки вагомість доказів є поняттям суб'єктивним, вважаємо доцільним, навіть якщо суд не відновив давність, зробити в мотивувальній частині рішення запис на кшталт «суд, оцінивши наявні у справі докази, не встановив підстав для відновлення позовної давності». Однак суд вищої інстанції не може визнати строк пропущеним і на цій підставі відмовити в позові, якщо надані позивачем докази поважності пропуску позовного строку взагалі не обговорювалося, отже, не досліджувалися.

Таким чином, актуальним є питання про можливість скасування судового рішення з мотивів неправильного відновлення позовної давності і, як результат, незаконного захисту цивільного права, яке вже втратило примусову здатність. Власне кажучи, підставою для скасування судового рішення може, зокрема, бути неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи або порушення норм матеріального права. Вищий суд вправі оцінювати законність рішення як з огляду на правомірність поважності підстав пропуску давності не лише у разі її відновлення, а й тоді, коли у подібному відновленні позовної давності було відмовлено. Якщо відновлення позовної давності здійснено судом у результаті неповного з'ясування обставин, що

мають значення для справи, то це, звісно, є підставою для скасування такого рішення. Якщо ж обставини, що послугували для відновлення строку, всебічно вивчені судом, але юрисдикційний орган неправильно їх оцінив, можемо говорити про можливість скасування рішення з посиланням на порушення норм матеріального права.

Так, суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій по-різному кваліфікували поважність причин пропуску позивачем позовної давності у спорі між дочірнім підприємством «Райз-Інвест» та відкритим акціонерним товариством «Славутський солодовий завод» (відповідач) про стягнення 241 692 грн. пені за прострочення оплати продукції. Зрештою, реалізуючи свої процесуальні повноваження, ВСУ надав іншу оцінку причинам пропуску давнісного строку, ніж касаційний суд, і скасував постанову останнього № 02-7/25-94/1138 від 27 червня 2001 р., якою обґрунтовувалась їхня поважність [5]. З урахуванням викладеного ми не можемо підтримати висловлену в літературі позицію, за якою, якщо місцевий суд визнав з урахуванням наданих йому доказів причини пропуску позовної давності поважними, то вищий суд не може переоцінювати ці обставини та визнавати пропуск неповажним [1, с. 138]. Детальний аналіз судового рішення стосовно поновлення давнісного строку щодо невідповідності його зібраним у справі фактам судом вищої інстанції сприяє практичній реалізації засад законності та справедливості щодо суб'єктивного права особи.

Та за будь-яких обставин відновлення позовної давності не впливає на її перебіг і цим суттєво відрізняється від зупинення чи переривання строку. Важливо те, що відновлюється давність, яка вже закінчилася. Суд своїм рішенням не може відновити перебіг позовної давності, тобто встановити інші, ніж це передбачено законом, терміни її початку та закінчення. Проте вітчизняні правозастосовні акти іноді розглядають можливість правового захисту після збігу давнісного строку як подовження позовної давності. Таке тлумачення положень законодавства за нинішнього стану його формулювання не є правомірним, адже механізм ч. 5 ст. 267 ЦКУ не передбачає подовження строку, що вже сплив.

Щоправда, в цивільному законодавстві раніше існували норми, які передбачали право судового органу на продовження позовної давності, якщо причини її пропуску будуть визнані поважними (ст. 49 ЦК 1922 р.). Власне, йшлося про продовження давнісних строків. А це, своєю чергою, передбачає встановлення судом певного проміжку часу, на який подовжується визначена законом тривалість позовної давності. В подальшому як наукова доктрина, так і законодавство відмовилися від саме такого механізму відтворення права особи на судовий захист, і відновлення позовної давності звелося до відновлення можливості захисту, а не до механічного подовження давнісного строку на певний період. Тож, сама ідея продовження строку давності не стала предметом серйозного наукового дослідження, а більшість вчених просто ототожнювали поняття «відновлення» та «подовження» позовної давності [6, с. 20]. На перший погляд, подовжувати позовну давність недоцільно та практично досить складно. Скажімо, кредитор через хворобу не мав змоги звернутися до суду з позовом у межах перебігу позовної давності, що призвело до її пропуску на один місяць. Якщо строк хвороби був менше місяця, то продовження давності нічо-

го не дасть позивачу, позов задоволенню не підлягає з причини пропуску позовної давності. Якщо строк хвороби виявиться більшим за місяць, це вплинуло на неможливість пред'явлення домагання лише у разі, коли людина хворіла в останні місяці перед закінченням перебігу давності. Тому можна погодитися, що у разі пред'явлення позову правові наслідки продовження давнісного строку та його відновлення однакові, до того ж механізм захисту цивільного права після спливу давності набув достатньої визначеності у вітчизняному законодавстві та судовій практиці.

Разом із тим нормативне встановлення правила про продовження позовної давності на період хвороби чи дії інших обставин, що не зазначені як такі, які зупиняють давнісний перебіг, дало б змогу вирішити іншу задачу: зменшити суддівський суб'єктивізм під час застосування дискреційних повноважень стосовно визначення поважності підстав пропуску давнісного строку. Річ у тім, що заради досягнення правової визначеності під час здійснення судочинства цивільне законодавство багатьох країн нині рухається шляхом обмеження підстав для відновлення давності. І, хоча українське законодавство поки що таких обмежень не містить, їх введення, на нашу думку, вже є нагальною потребою. Про це свідчить досить довільне трактування судами поважності підстав для відновлення можливості захисту порушеного права та впливу цих підстав на пропуск встановленого строку. З іншого боку, вводячи зазначені обмеження, можна позбавити правового захисту суб'єктивні права за умови наявності дійсно поважних причин, які, однак, залишилися поза межами встановлених законодавством критеріїв.

Тож, на наше переконання, варто розглянути й інші можливі юридичні конструкції. Давайте проаналізуємо окремі випадки, коли є очевидна необхідність для захисту порушеного цивільного права, але не досить вдало видається можливість такого захисту шляхом відновлення позовної давності. Аргументи на користь того, що відновлення строку – єдиний можливий варіант захисту порушеного права, лунають досить переконливо, якщо підстав для переривання чи зупинення давності немає. Але з огляду на багатоманітність передумов для відновлення строку, які об'єктивно існують, давайте визначимося, що все-таки перспективніше: розширення до повної невизначеності кола підстав для судового відновлення строку чи коригування чинного законодавства?

Висновки. З проведеного дослідження можемо зробити певні висновки. З огляду на об'єктивну необхідність використання суддівського розсуду під час оцінки фактичного матеріалу у справі вважаємо недоцільним форсувати питання щодо детальної регламентації в актах законодавства правових підстав для відновлення позовної давності. Адже і в межах такої конкретизації не виключені суб'єктивні тлумачення судових органів, а з іншого боку, може виявитися незадоволеним клопотання про відновлення позовної давності, заявлене з дійсно поважних підстав, але таких, що виходять за межі регламентованих.

Скажімо, договір, за умовами якого відбулося виникнення, зміна чи припинення прав та обов'язків, в тому числі і стосовно третьої особи (перевід боргу, уступка вимоги, поручництво тощо), визнаний недійсним. Можна погодитися з тим, що сторона договору,

Проблеми цивільного та господарського права

визнаного в подальшому недійсним, мала би на час його укладення знати чи усвідомлювати ті підстави, які в подальшому призвели до недійсності правочину. Тому його учасники не мають права на відновлення можливості судового захисту за зобов'язаннями, які поновилися після рішення суду. Ця теза, хоча і не є абсолютно безспірною, все ж стосується переважної більшості практичних ситуацій. Але щодо третьої особи, права якої виникли чи поновилися при визнанні недійсним правочину, вказане положення неприйнятне. Як уже зазначалося, відновлення судом позовної давності для захисту такого права хоча і можливе, але недоцільне. Правильніше було б до цих відносин застосувати правило про поновлення перебігу позовної давності з самого початку, або, щонайменше, на два останніх місяці.

Література

1. Вострикова Л. Г. Сроки осуществления защиты гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.0.3 Москва, 2000. 159 с.

2. Головки А. А. Действие исковой давности в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1953. 14 с.

3. Ринг М. П. Исковая давность в новом Гражданском кодексе РСФСР. *Советская юстиция*. 1964. № 19. С. 21.

4. Рішення ЄСПЛ від 19 квітня 1993 р. у справі "Kraska v. Switzerland" (Краска проти Швейцарії), заява № 13942/88. URL: <http://echr.ketse.com/doc/13942.88-en-19930419>.

5. Постанова Верховного Суду України від 11 березня 2002 р. по справі за позовом Дочірнього підприємства «Райз-Інвест» до Відкритого акціонерного товариства «Славутський солодовий завод» про стягнення коштів. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 3. С. 25–26.

6. Кириллова М. Я. Исковая давность. Москва : Юрид. лит., 1966. 156 с.

*Гуйван П. Д.,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
докторант Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*